

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-5-81-95>

УДК 811.161.2

Карпенко Н.О.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

НЕПОДІЛЬНІ ДІЄСЛІВНО-ІМЕННИКОВІ СПОЛУКИ В АСПЕКТІ ТЕОРІЇ КНИЖНИХ СТИЛІВ

Анотація. У статті проаналізовано функціонування неподільних дієслівно-іменникових сполук у книжних стилях мови – офіційно-діловому, науковому, публіцистичному. Подано характеристику поширеності таких сполук у функціональних різновидах української мови для встановлення здатності цих поєднань задовольняти екстралінгвальні вимоги розглядуваних стилів. Визначено приналежність до певних стилів мови, встановлено ознаки книжності неподільних сполук. Описано частотність їх уживання в текстах різних стилів. Звернено увагу на здатність неподільних сполук мати дієслівний відповідник. Констатовано, що до складу неподільної сполуки може входити прикметник – поширювач іменника, який виступає засобом уточнення таких конструкцій.

Ключові слова: неподільні дієслівно-іменникові сполуки, функціональні різновиди мови, книжні стилі, стильова маркованість, синонімічні відношення.

Karpenko Nadiia

V.N. Karazin Kharkiv National University

UNDIVIDABLE VERB-NOUN COMBINATIONS IN THE ASPECT OF THE THEORY OF BOOK STYLES

Summary. The article analyzes the functioning of undividable verb-noun combinations in book styles of language – official-business, scientific, and journalistic. A description of the prevalence of such combinations in the functional varieties of the Ukrainian language is given to establish the ability of these combinations to meet the extralingual requirements of the considered styles. Belonging to certain styles of language is determined; the signs of bookishness of undividable combinations are established. Possibilities of using combinations in multidisciplinary texts are demonstrated. The frequency of their use in texts of different styles is described. Attention is paid to the ability of undividable combinations to have a verb equivalent, which achieves the formation of a synonymous series, the components of which, being semantically close, suggest interchangeability. In practical use, the free replacement is hindered by the semantic nuances of comparable synonyms that do not allow them to be identified. An undividable verb-noun combination calls the corresponding action more definitively, which a single verb does not allow. Undividable combinations are characterized by unambiguity in the transfer of information, allowing more accurately formulate the idea. It is stated that the composition of an undividable combination may include an adjective – a noun distributor, which serves as a means of clarifying such constructions. The study showed that undividable verb-noun combinations are actively used in the book styles of the modern Ukrainian language. This fact indicates their multifunctionality as a general language syntactic unit. As the analysis of the functioning of undividable verb-noun combinations shows, among them there are those that are used only in a certain style and are not used in the texts of another, which is regulated by stylistic restrictions. Despite the fact that undividable verb-noun combinations are components of different styles of the Ukrainian language, combinations have both a stylistic coloring – a shade of bookishness, and functional fixation for a certain language sphere – combinations are more often used in official-business and scientific styles.

Keywords: undividable verb-noun combinations, functional styles of the Ukrainian language, bookish styles, stylistic markings, synonymic connections.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці існують різні підходи до класифікації функціональних стилів мови, кількість цих стилів та їх назви не збігаються. Як засвідчує аналіз наукової літератури, найбільш поширеною є класифікація, за якою виокремлюють п'ять стилів мови: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, художній, розмовний (Н.В. Ботвина, С.Я. Єрмоленко, Н.Г. Озерова, М.І. Пентилюк, М.М. Пилинський, О.Д. Пономарів). В основу цієї класифікації покладено концепцію В.В. Виноградова, який пов'язує диференціацію стилів із суспільними функціями мови й може стосуватися практично всіх високорозвинених мов. Незалежно від того, як виділяти стилі мовлення, загальноприйнятим є їх поділ на книжні та розмовні. Цей поділ ґрунтується на усвідомленні принципів відбору мовних засобів для різних видів спілкування. Традиційно книжними стилями вважають офіційно-діловий, науковий,

частково публіцистичний [4, с. 256]. Своєрідність книжних стилів полягає в тому, що в них переважає писемна форма спілкування з адресатом, хоч будь-який стиль, крім епістолярного, має дів форми існування – писемну та усну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості функціональних стилів мови були предметом розгляду як у загальних працях зі стилістики (С.І. Дорошенко, П.С. Дудик, Л.І. Мацько, О.Д. Пономарів, І.Г. Чередниченко), так і в розвідках, присвячених вивченню окремих стилів мови (І.К. Білодід, А.П. Коваль, В.І. Масальський, Н.М. Сологуб). Серед інших засобів, засвідчуваних у книжних стилях української мови, учені виділяють у них неподільні дієслівно-іменникові сполуки типу *брати ініціативу, відбувати покарання, давати можливість, набувати чинності, завдавати шкоди, створити умови*. Крім констатації наявності таких сполук, дослідники висловлюють думку

про їхню стильову маркованість. Вони зазначають, що конструкції типу *порушити питання, висловлювати побажання, доходити висновку* співвідносяться з поняттям книжного [1, с. 6] або що сполуки такого типу мають забарвлення книжності [3, с. 114].

У такому трактуванні вони спираються на те, що в стилістиці використовуються поняття стилістично маркованих (стилістично забарвлених, стилістично позначених) та стилістично не маркованих (нейтральних, загальноживаних, міжстильових) мовних елементів. Стилістична маркованість виявляється у відсутності в певних текстах деяких мовних засобів і протиставленні своїми диференційними ознаками нейтральним одиницям. У зв'язку з цим стилістично нейтральні елементи функціонують у всіх стилях мови, а стилістично марковані характерні для одного або декількох стилів.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Достовірність спостережень дослідників щодо стильової забарвленості розглядуваних сполук не підлягає сумніву, адже не можна не помітити функціональну закріпленість значної частини неподільних сполук за книжними стилями. Наприклад, сполучення *доводити до відома, досягати згоди, робити заяву, давати вказівки, проводити перевірку, забезпечити контроль, винести догану, покласти відповідальність, виділити кошти, мати місце, набрати чинності, порушувати питання* природні для офіційно-ділового мовлення, а сполучення на зразок: *зробити аналіз, дати пояснення, знайти відповідь, мати значення, входити в контакт, провести дослідження* мають виразні ознаки наукового стилю. Однак визнання наявності дієслівно-іменникових сполук у книжних функціональних різновидах української мови не дає відповіді на всі запитання, пов'язані з їх специфічними особливостями вживання в книжних стилях мови. Потрібен більш детальний їх розгляд.

Відсутність спеціальних досліджень, присвячених функціонуванню неподільних дієслівно-іменникових сполук у книжних стилях мови, спричинює необхідність їх подальшого вивчення. Цим визначається актуальність даної розвідки.

Мета статті: визначити характерні ознаки неподільних дієслівно-іменникових сполук, що використовуються в книжних функціональних різновидах української мови.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, офіційно-діловий стиль схильний до певних штампів, часто повторюваних, а тому й відзначається як належних саме цьому функціональному різновиду мови. До таких штампів належать і неподільні дієслівно-іменникові сполуки на кшталт: *видати розпорядження, вирішувати питання, уживати заходів, давати право, займати посаду, здійснити формування, мати обов'язки, набирати чинності, надається дозвіл, нести відповідальність, обіймати посаду, перебувати під охороною, підлягати обшуку, проводити роботу.*

Унаслідок частого повторювання ці й подібні сполуки стають відтворюваними одиницями, тобто існують у готовому вигляді, причому відтворюваність неподільних сполук в офіційно-діловому стилі має більшу частотність, ніж

використання деяких з них в інших стилях. Пояснення цього в тому, що усталеність, стандартність становлять для офіційно-ділового викладу функціональну особливість. Це зближує його з науковим стилем, для якого характерний високий рівень нормативності. Певна регламентованість у виборі мовних засобів характерна і для деяких жанрів публіцистичного стилю, що спричиняє введення в газетно-публіцистичні тексти сполук, притаманних головно офіційно-діловим актам чи науковому різновиду мови.

Визначальними ознаками офіційно-ділового стилю є однозначність викладу інформації, її переконливість, впливовість, адже мова документів має бути чіткою, точною, не викликати сумнівів. Активне використання неподільних сполук свідчить про те, що вони здатні задовольнити ці вимоги.

Потреба законодавчих актів у точності формулювання думки зумовлює введення неподільних сполук із дієсловами й іменниками, семантика яких пов'язана з офіційно-діловою сферою вживання. Серед них, наприклад, дієслова: *допустити, постановити, порушувати, надавати, досягати, визначати, доводити* та іменники: *наказ, вимога, відповідальність, виконання, можливість, обмеження*. Книжне забарвлення надає законодавчим текстам певної тональності – зобов'язаності, обов'язковості, а відтак і особливої значимості з погляду правових стосунків.

Специфічною особливістю офіційно-ділового стилю є те, що в ньому використовуються як неподільні сполуки, що здатні трансформуватися в дієслово, спільнокореневе з іменником відповідної сполуки, наприклад: *взяти під арешт – заарештувати, дати розпорядження – розпорядитись, вносити зміни – змінювати*, так і такі неподільні сполуки, що дієслівного відповідника не мають, як-от: *потребувати уваги, укласти угоду, покласти відповідальність, суперечити закону, виділити кошти, набрати чинності, скасовувати право, накладати стягнення, підлягати реєстрації, обіймати посаду, вчинити проступок, провести захід, порушувати питання, привести у відповідність*. Аналіз законодавчих текстів засвідчує частотно більшу уживаність неподільних дієслівно-іменникових сполук, які не мають паралельних дієслівних форм. Відсутність відповідних значень дієслів спричиняє утворення сполук як єдино можливих мовних одиниць, спроможних передати дію відповідного спрямування.

У науковому стилі, як і в офіційно-діловому, засвідчуються обидва види дієслівно-іменникових сполук: тих, що трансформуються в дієслово, і тих, які такого перетворення не припускають, і, як і в офіційно-діловому стилі, у ньому перевага надається неподільним сполукам, а не можливим дієсловам-замінникам, оскільки словосполучення здатне більш точно, недвозначно сформулювати необхідний контекст.

Підтверджує це аналіз текстів різних наук: гуманітарних, фізико-математичних, медичних. Так, у філологічних працях часто вживаними є сполуки: *відігравати роль, мати значення, звернути увагу, набувати поширення, проводити дослідження, приділяти увагу, робити огляд, дати можливість, брати участь, надавати*

критиці, знаходити відображення; у фізико-математичних книгах переважають сполуки на зразок: зробити аналіз, подається у вигляді, знайти розподіл, призвести до зростання, нести навантаження, зробити висновок, зробити аналіз, задовольняти умову, відповідати меті; у виданнях з медицини поширеними є такі поєднання, як завдавати шкоду, надати допомогу, проводити аналіз, мати контакт, створювати умови, брати на облік, стати в нагоді, вживати заходів, проводити перевірку.

Функціональна активність цих сполук у науковому стилі пояснюється тим, що в цьому стилі переважають мовні форми, які спроможні повно, чітко й однозначно передавати наукову інформацію. У цьому схожість наукового стилю з офіційно-діловим.

І все ж науковий стиль має деяку своєрідність у вживанні неподільних дієслівно-іменникових сполук, здатних до трансформації в дієслово. У ньому засвідчується більше, ніж в офіційно-діловому стилі, функціонування сполук і однокореневих з іменниками дієслів як синонімів з метою урізноманітнення викладу та уникнення повторів, наприклад: *Така система суттєво відрізняється від системи живлення електро-возів постійного струму, які одержують живлення від тягових підстанцій з багатofазним (від 6 до 24 фаз) випрямленням. Як відомо, при такому випрямленні пульсація випрямленої напруги дуже мала і тягові двигуни живляться практично постійним струмом* (посібник з електротехніки).

Окрім того, у наукових статтях і монографіях до складу неподільної сполуки може входити прикметник – поширювач іменника, який не тільки збільшує та урізноманітнює виражальні можливості сполучення, а й конкретизує зміст, виступаючи як необхідний компонент таких конструкцій. Ілюструють це приклади: *Крім того, обертання якоря буксуючого двигуна з дуже великою частотою може призвести до його механічного зруйнування* (посібник з електротехніки); *При підозрі на патологічний процес вказаної локалізації виконують цитологічне дослідження рідини, взятої шляхом пункції яєчника, або асцитичної рідини* (посібник з медицини); *Часто такі скінченні частини таблиць і системи стрілок дають наочне уявлення про характер даного відношення* (підручник з математики). Здатність неподільної дієслівно-іменникової сполуки вводити до свого складу поширювач іменника надає переваги в їх використанні порівняно з дієсловом-еквівалентом.

Незважаючи на те, що перераховані сполучення характеризуються певною фаховою специфікою використання, їх точне віднесення до окремої галузі наук – неможливе: частина з названих сполучень живається в текстах різних наук. І все ж існують деякі неподільні дієслівно-іменникові сполуки, які закріпилися в мові як сполуки відповідного фаху, наприклад: *дати постріл* (у військовій справі); *реагувати з киснем* (у хімії); *зробити щеплення* (у медицині); *брати акорд* (у музиці), які неможливо замінити відповідним дієсловом у зв'язку з відсутністю дієслів, однокореневих з іменниками *постріл, кисень, щеплення, акорд*.

Офіційно-діловий і науковий стилі мають свою специфіку словотвору. Це виявляється в тому, що для них характерні віддієслівні іменники з суфіксами *-анн, -енн, -інн*, які зберігають характер опередмеченого процесу дії або абстрактного поняття за назвою дії. У використанні іменників полягає одна з особливостей структури неподільної дієслівно-іменникової сполуки: у її складі функціонують тільки абстрактні іменники: віддієслівні, відприкметникові, власне іменники. Як доводить аналіз, у цих стилях із кількісного погляду найчисленнішими є віддієслівні іменники: *виконання, вимірювання, закручування, аналізування, додавання, випробовування, гноіння, горіння, значення, колення, напруження, формування, лікування, відтворення відсторонення, використання*.

Активне введення неподільних дієслівно-іменникових сполук у публіцистичні тексти доводить їхню здатність бути складниками синтаксичних структур, які задовольняють вимоги основних функцій публіцистики – інформативної та впливової. Своєрідність названих функцій виокремлює публіцистичний стиль серед інших книжних різновидів української мови – офіційно-ділового і наукового. Однак від цього він не втрачає ознак книжності: характеризується чіткістю викладу, обґрунтованістю висловлюваного, деталізацією фактів, тобто всього того, чого дотримуються автори офіційно-ділових паперів і наукових трактатів. Саме тому природним стає проникнення в публіцистичне мовлення сполук типу *доводити до відома, досягати згоди, робити заяву, давати вказівки, проводити перевірку, забезпечити контроль, винести догану, покласти відповідальність, виділити кошти, мати місце, набрати чинності, порушувати питання, провести захід*, часто фіксованих в офіційних повідомленнях. Частина неподільних сполук на зразок *зробити аналіз, дати пояснення, знайти відповідь, мати значення, входити в контакт, провести дослідження* проникає в мову періодики з наукового стилю. Те, що публіцистика вбирає в себе елементи ділового й наукового різновидів української мови, пояснюється різноплановістю газетно-публіцистичних матеріалів, пов'язаних із державним управлінням, політичними питаннями, науковими пошуками і досягненнями.

Аналіз функціонування неподільних дієслівно-іменникових сполук в офіційно-діловому, науковому, публіцистичному стилях доводить, що серед них надто мало таких, які б уживалися лише в текстах одного стилю й абсолютно не використовувалися в друкованих матеріалах іншого. Переважна їх більшість засвідчується в усіх книжних стилях, що підтверджує загальновізану тезу, за якою будь-який стиль не становить замкненої системи. У взаємопроникненні стилів убачається розвиток мови взагалі і збагачення стилістичними засобами кожного стилю – зокрема. Це підтверджують дослідники, які слушно зазначають, що «рушіями нових тенденцій у розвитку української мови є низка чинників як позамовного, так і внутрішньомовного характеру, що виявляються здебільшого комплексно – у взаємопереплетенні та взаємодії» [2, с. 18].

Однак, незважаючи на те, що в різних книжних стилях засвідчуються ті самі неподільні ді-

єслівно-іменникові сполуки, вони все ж піддаються групуванню як одиниці певного книжного функціонального різновиду. За основу їхнього розрізнення беруться кількісні характеристики їх поширеності й урахування семантики використуваних у них дієслів та іменників.

Пов'язаність наведених у розвідці дієслівно-іменникових сполук із певним книжним стилем встановлювалася з огляду на частотність їх уживання в офіційно-ділових, наукових, публіцистичних текстах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, можна висновкувати, що активне функціонування неподільних дієслівно-іменникових сполук в офіційно-діловому, науковому

й публіцистичному мовленні підтверджує їхню здатність задовольняти екстралінгвальні вимоги розглядуваних стилів. Стильове забарвлення таких сполук полягає в характерному для них відтінку книжності, що є ознакою писемного мовлення. Як свідчить аналіз різностильових текстів, вони неоднаково представлені в них. Різну частотність уживання цих сполук можна пояснити тим, що вимоги в кожному стилі різні, а тому й затребуваність цих сполук у кожному з них також неоднакова.

У подальших дослідженнях перспективним видається вивчення особливостей функціонування неподільних дієслівно-іменникових сполук у жанрах розмовного стилю української мови.

Список літератури:

1. Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови / під ред. В.М. Русанівського. Київ : Наукова думка, 1977. 237 с.
2. Нові тенденції розвитку української мови : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / укладач О.В. Бабакова. Мелітополь : МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 69 с.
3. Слинко І.І., Гуїваниук Н.В., Кобылянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
4. Українська мова: Енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2004. 824 с.

References:

1. Rusanivskyi, V.M. (ed.) (1977). *Mova i chas. Rozvytok funktsionalnykh styliv suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* [Language and time. Development of functional styles of modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)
2. Babakova, O.V. (ed.) (2015). *Novi tendentsii rozvytku ukrainskoi movy* [New trends in the development of the Ukrainian language]. Melitopol: MDPU imeni B. Khmelnytskoho. (in Ukrainian)
3. Slynko, I.I., Huiivaniuk, N.V., & Kobylianska, M.F. (1994). *Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemnii pytannia* [Syntax of the modern Ukrainian language: Problematic issues]. Kyiv: Vyshcha shkola. (in Ukrainian)
4. Rusanivskyi, V.M., Taranenko, O.O., & Ziabliuk, M.P. (ed.) (2004). *Ukrainska mova: Entsyklopediia* [Ukrainian language: Encyclopedia]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia imeni M.P. Bazhana. (in Ukrainian)